

СПІЛЬНІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ В АКАДЕМІЧНІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ РИТОРИКАХ

У статті розглянуто взаємовідношення академічної та педагогічної риторик, їх мета й задачі, стан в античності й сучасному суспільстві, відношення до діалогу і згортання інформації.

Ключові слова: академічна риторика, педагогічна риторика, античність, діалог, згортання інформації.

The article deals with interrelations of academic and pedagogical rhetories, their tasks and purpose, their status in antiquity and in modern society, their attitude to the dialogue and curtailment of information.

Key words: academic rhetoric, pedagogical rhetoric, antiquity, dialogue, curtailment of information.

Педагогічна і шкільна риторика зараз виокремлюються як галузевий різновид сучасного красномовства [12:9]. Однак академічну риторика, на нашу думку, слід вважати різновидом педагогічної риторичної науки. Ці дві риторика не існують окремо, а входять до родо-видового відношення одна стосовно одної. Спробуємо це довести.

Академічне красномовство — “...це ораторська діяльність науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки” [1:110]. Або, інакше говорячи, це суто наукове за своїм характером красномовство, що відрізняється глибокою аргументованістю, високою логічною культурою, точним стилем мовлення, до того ж відрізняється специфічною термінологією [2:71].

Натомість існує думка, що вузівська лекція не притаманна ораторському мистецтву, що професор, доцент, викладач є лише педагогом, а не оратором. Утім, така думка вважається помилковою [2:72]. Насправді ж, він є і педагогом, і оратором. Бути педагогом не значить займатися педагогічною риторикою. Він є другом студентства, його вихователем; розуміння і використання єдності освіти-виховання потрібно від нього [2:73].

Інше мається на увазі, коли говориться про педагогічну риторика: риторичне знання допомагає педагогові бути не транслято-

ром предметного змісту, а вчителем, тим, хто навчає вмінню жити [13:29]. В останньому маємо на увазі використання свого навчального предмету [13:29]. Але не можна розуміти нашу (викладачів ВНЗ) виховну роботу тільки як кураторство, бо це врешті-решт утрачає сенс.

Утім, про педагогічну риторику пишеться, що це класична риторика, яка оновлюється в наші часи як наука філософсько-дидактичного спрямування. Її мета – сформувані риторику особливості учителя [16:165], викладача, “...який володіє мистецтвом переконуючого мовлення і може навчити цього мистецтва своїх учнів, студентів” [16:165]. Отже, бачимо, що академічна й педагогічна риторики мають різну мету.

Якщо розуміти ширше, то сучасна педагогічна риторика — це можливість застосувати мовленнєві технології, творчо використовуючи їх так, “...щоб мовлення досягало поставленої мети й було організовано у відповідності із задачею й надзадачею нашої педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було прийти до справжнього професійного успіху й самореалізації” [13:25-26]. Ми бачимо, що задачі двох риторик не відрізняються одна від одної (порівняймо з визначенням академічної риторики). Це більше відповідає розумінню сучасної риторики взагалі як публічного мовленнєвого впливу [14:6]. Так чи інакше, педагогічне й академічне красномовство вважається прикладними дисциплінами, що формують упливу аргументацію у процесі викладання, яка забезпечує логіку форм виразного мовленнєвого впливу і взаємодії в навчальній ситуації [13:26].

В академічній риториці переважають начебто результати дослідження певної науки. Але й тут справи йдуть інакше в сучасному їх розумінні.

Кожний педагог (“як щоденний оратор”), має знати про прийоми активізації перцептивно-пізнавальних можливостей реципієнтів і володіти ними [12:200-201]. Це, нам здається, мається на увазі, коли йдеться про американську університетську риторику [12:20], але можна поширити цей стан узагалі на всю педагогічну й академічну риторику. Тут можна було б зробити певну ієрархію понять і концептів: 1. “Вибір риторичних стратегій”; 2. “Розвиток когнітивних навичок конструювання тексту відповідно до ритори-

ричних ситуацій”; 3. “Оволодіння жанрами як діями, соціально вмотивованими змістом, формою, контекстом”; 4. “Навчання мови (письма) як риторичної діяльності” [12:20].

Отже, йдеться (більш спростоване, адаптоване висловлення) не про те, як *щось* розказувати (писати), а про те, *як* про це *щось* розказувати (писати). Важливою для красномовства взагалі є не тільки система знань, “...а весь ідеомовленнєвий цикл донесення їх до слухачів і переконання їх в істинності цих знань” [12:92]. Навіть так можна сказати, що в красномовстві цей процес частіше важливіший, ніж предмет промови. Адже для риторів головне це те, що “в риторичних концепціях мають бути не тільки концепти системи знань, а й концепти системи дій” [12:92].

Але все ж таки важко протиставляти знання й шлях їх донесення, можна й увесь час думати про це. Може це і є одвічною проблемою педагогічного красномовства?

При вивченні курсу “Риторика” необхідно знати також історію, джерела як риторики, так і педагогічної майстерності, тому що кожний відомий оратор був водночас майстерним педагогом риторики [12:5]. Оратори античності майже всі мали власні школи або створювали трактати про ораторське мистецтво. Розвиток риторики в Давній Греції був пов’язаний з епохою софістики. Хоча софісти були впевнені в тому, що об’єктивної істини немає, може бути тільки суб’єктивне судження про істинність. Таке міркування (діалектика) уже тоді було попереду риторики. Кожен громадянин демократичної держави мав право висловити свою думку у відкритій публічній дискусії. Думка його могла бути прийнята, але він мусив подбати про свої освіту й знання [12:23-24]. Отож у демократичному суспільстві виникла гостра потреба в красномовстві й зріс попит на риторів-учителів та риторичні школи [12:26]. Такими були Корака, Лісій, Горгій, Ісократ, Сократ, Платон та ін. До речі, саме Арістотель цінував пізнавальний і педагогічний характер риторики. “Для нього кращим навчанням були не дидактика і повчання, а стимулювання роботи розуму, яке могла надавати йому риторика і цим викликала приємні почуття” [12:43].

Класик американської психології У. Джеймс описував величезну роль емоцій у житті людини наступними словами: “Уявіть собі, якщо це можливо, що ви раптом втратили всі емоції, якими напо-

внює вас довколишній світ, і намагайтесь уявити цей світ таким, який він є *сам по собі*, без вашої сприятливої або несприятливої оцінки, без викликаних ним надій або побоювань. Такого роду відчужене й безжиттєве уявлення буде для вас майже неможливим, ... уся сукупність речей і подій не буде мати смислу, характеру, виразу або перспективи” [3:124].

Отже, вивчаючи педагогічну риторику необхідно вивчати історію та джерела педагогічної майстерності, стежити за новими досягненнями педагогіки. Щоб виховувати творчі здібності у студентів і школярів (почитаймо в газетах про численні перемоги на олімпіадах різних рівнів), О. І. Бондар цитує психолога й педагога В. А. Роменця, який вважає, що головним у вихованні наукової творчості є вміння (серед інших) “... дійти до первісного факту, здійснити інтуїтивне осягнення, ... оформити його поступово в образі фантазії...” [5:4].

Сучасна риторика прагне знайти максимально ефективний алгоритм спілкування. Центральним зараз стає кібернетичний принцип зворотного зв'язку, з точки зору якого система, в якій панує лише монолог, приречена на загибель. Одночасно сьогодні діалог начебто стає основою культурного життя взагалі. Уже на початку ХХ ст. Д. Карнегі примусив сучасне суспільство замислитися над проблемою “співбесідника”, заснував школу, в якій спеціально вивчали прийоми спілкування [1:86].

Отже, з одного боку, діалог — це система сучасного спілкування. А з іншого боку (що стикається з першим), відбувається “інформаційний вибух”. У педагогічній риториці античності панував монолог, “...процес навчання мав яскраво виражений наслідувальний характер...” [15:110]. З розвитком цивілізації, електронною, комп'ютерною революцією вчитель перетворюється “...у простого передавача знань серед багатьох інших джерел інформації” [15:110]. Володіння інформацією — це проблема і вчителя, і викладача ВНЗ. Разом з тим, не тільки володіння інформацією, а й здатність пояснити її стосується викладачів. Для цього треба краще за учня, студента зрозуміти інформацію, оволодіти останніми досягненнями психології. Саме тоді діалог буде панувати в сучасному спілкуванні й інформаційний вибух буде сприйматися як “вигаданий” (див. [7]).

Для того, щоб навчитися гарно говорити, треба насамперед стати людиною, котрій є що сказати. Це буде можливим лише тоді, коли постійно будете слідкувати за всім, що діється навколо вас, регулярно читати пресу, спеціальну літературу, іноді дивитися наукові, технічні й інші фільми, брати участь у дискусіях, тобто використовувати будь-яку нагоду, щоб розширити свій кругозір. Письменники та журналісти дедалі висвітлюють цікавіші теми і форма їх статей, як правило, стає стислішою [18:180].

Нарешті, чеський соціолог І. Томан робить такий висновок: “Для чого я все це кажу? Для того, щоб читач усвідомлював, як швидко міняється світ довкола нас і як зростають вимоги до тих, хто хоче сказати щось нове у певній галузі. Сучасного читача, слухача заповнює така кількість цікавих повідомлень та інформації, що ви не заінтересуєте його, не сказавши щось таке, що справді варте уваги” [18:181]. І. Томан натякає на те, що “... треба вміти бачити, слухати й запам’ятовувати все нове й цікаве” [18:181].

Сучасна система освіти вступила в період кризового стану. Суть даної кризи – у розриві між існуючою системою освіти та реальними умовами життя суспільства. Одна з прикмет даної кризи викликає збільшення опору учнів щодо педагогічних дій вчителів, зростання також впливу на виховання молоді різних неофіційних суспільних структур (наприклад, малих груп – від носіїв попкультури до кримінальних) [11:12].

Багато мислителів бачить головну рису випереджуючого характеру освіти у підготовці такої особистості, яка може будь-які проблеми творчо вирішувати, у тому числі й ті, що будуть виникати в майбутньому і про які зараз ми нічого не знаємо [11:25].

За якими ж науковими принципами ми сьогодні класифікуємо риторику на окремі види (роди)? Вона виникла з необхідності публічного продумання певних явищ і проблем, розбору й рішення питань, що мали суспільне значення [2:61]. Ще з античних часів розрізняють п’ять видів (родів) публічного красномовства: політичне, академічне, судове, церковне, соціально-побутове [8:11]. Це відповідає сферам суспільної комунікації або колективним усвідомлюваним типам спілкування, які можна співвіднести з окремою формою суспільної свідомості: наукою, політикою, правом,

релігією, мистецтвом. Ці сфери є головним стилетвірним чинником (див. [10:67]).

На нашу думку, педагогічна риторика є теоретичною риторикою для всіх видів риторики. Узагалі красномовство містить в собі, як відомо, наступні розділи: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція. Всі вони, включаючи певні розділи з педагогіки, входять у склад педагогічної риторики (див. [13]).

До речі, педагоги й оратори-педагоги повинні бути також психологами. (Більшість з розділів риторики і є власне психологічними). Згадаймо хоча б, що вступ до трьох книг педагога за освітою Д. Карнегі (що вийшли у Москві, у 1989 році) був написаний доктором і кандидатом психологічних наук. А з іншого боку, курс лекцій Карнегі називають "...однією з найбільш видатних систем в галузі освіти дорослих" [9:11]. Хоча він перш за все займався спілкуванням з представниками ділового світу [9:22]. Або книга відомого радянського психолога А. О. Смирнова під грифом "Академія педагогічних наук СРСР", що призначена спеціалістам психології і педагогіки (див. [17]). Те ж частково стосується М. Доналдсон (див. [6]).

Оратор-педагог, як нам здається, повинен займатися оглядово-аналітичною діяльністю. Розширення такої діяльності розглядається багатьма вченими як один із шляхів розв'язування сучасної кризи інформації, як засіб запобігання суперечності між обсягом накопиченої та поточної інформації й фізичними можливостями сприйняття її окремою людиною [4:137-138].

З риторикою взагалі це пов'язано тим, що ще в III ст. до Христа в Давній Греції з'явилися перші школи з риторики й однією з важливіших задач цих шкіл було, власне кажучи, рішення проблеми згортання інформації [4:13]. У гуманітарних науках роботи застарівають за період у 15 років. Але деякі роботи на глибині у 30-40 років "оживають", їх актуальність зростає, їх знову вводять у науковий ужиток [7:36]. Закономірності й механізми їх актуалізації досліджені погано. Навіть основне питання тут не з'ясоване – де лежить причина актуалізації знань, "...чи є вона об'єктивною властивістю наукової інформації, чи є проявленням особливості людської пам'яті і сприйняття" [7:37]. Порівняймо хоча б з трансформаційною теорією Н. Хомського [6:37, 45] і принципом специфічного кодування Тулвінга — Томсона [19:205].

Отже, “педагогічна риторика, яка зросла на педагогіці, риторичі, етиці, у наш час стає інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя школи...” [16:171] ХХІ ст.

Класичний зразок розподілу красномовства – його розподіл за сферами суспільної комунікації. Натомість педагогічна риторика завжди сприймалася як окремих розділ красномовства. Усі відомі оратори – приклад такого підходу. І зараз учитель виконує фактично такі ж функції, як знаний ритор давнини й сучасності.

Однак сучасний стан риторики полягає в тому, що він містить у собі також міжособистісний мовленнєвий вплив [14:6]. Це (разом з іншими вимогами) приводить у мовному спілкуванні до панування діалогу, зворотного зв’язку, уживання більш стислої інформації. Педагогічна риторика перетворюється разом з педагогікою, щоб запобігти кризі педагогічного стану (випереджуючий характер освіти тощо).

1. *Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю.* Риторика. – Л., 2001.
2. *Апресян Г. З.* Ораторское искусство. – 2-е изд. – М., 1972.
3. *Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстедтер Л.* Мозг, разум и поведение. – М., 1988.
4. *Блюменау Д. И.* Проблемы свертывания научной информации. – Л., 1982.
5. *Бондар О. І.* Методичні вказівки по написанню курсових та дипломних робіт із української мови для студентів... – Одеса, 1982.
6. *Доналдсон М.* Мыслительная деятельность детей. – М., 1985.
7. *Ефимов А. Н.* Информационный взрыв: проблемы реальные и мнимые. – М., 1985.
8. *Иванова С. Ф.* Специфика публичной речи. – М., 1978.
9. *Карнеги Д.* Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей ... – Минск, 1990.
10. *Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В.* Функциональные типы русской речи. – М., 1982.
11. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти. – К., 1996.
12. *Мацько Л. І., Мацько О. М.* Риторика. – К., 2003.
13. *Мурашов А. А.* Педагогическая риторика. – М., 2001.
14. *Основы ораторского искусства: Альбом схем.* – СПб., 2001.
15. *Сагач Г. М.* Золотослів. – К., 1993.
16. *Сагач Г. М.* Риторика. – 2-е вид. – К., 2000.
17. *Смирнов А. А.* Избранные психологические труды: В 2-х т. – М., 1987. – Т. 2.
18. *Томан І.* Мистецтво говорити. – 3-є вид. – К., 1996.
19. *Хофман И.* Активная память. – М., 1986.